

дархатським діалектом монгольської мови, володіють тувинською мовою, їхні діти навчаються у монгольських школах.

Пилипчук Я.В. (м. Київ)

ІСТОРИЧНО-ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ДАШТ-І КИПЧАК НАПЕРЕДІДНІ МОНГОЛЬСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ

Внаслідок фрагментарності писемних джерел історична географія західної частини Дашт-і Кипчак відома недостатньо, не дивлячись на те, що цією проблемою займалися М. Арістов [2], С. Ахінжанов [3], Д. Расовський [12], К. Кудряшов [8], С. Плетньова [10], В. Стоянов [13], В. Спіней [16], П. Голден [7].

П. Голден стверджує, що кипчаки не мали державності, а їхні політичні утворення можна охарактеризувати як конфедерації та субконфедерації [7, 103–136]. За термінологією, запропонованою Т. Барфілдом, їх можна класифікувати як вождівства [4]. На чолі конфедерацій кипчаків перебували племінні вожді – хани.

На території Подунав'я існувало кілька вождівств. Володіння хана Йони можна локалізувати у Буджаці, а Шир Янні – у Береганському степу. Природними кордонами їхніх володінь на півночі були Карпатські гори та Бирладське плато, а на півдні – річка Дунай [9, 73–78]. Розглядаючи військові операції хана Котяня, автор дійшов висновку, що кочів'я його племені *дурут* знаходились на Південному Бузі та Наддністрянщині [5, 544; 9, 78].

Свідчення європейських латиномовних хронік дають підстави стверджувати, що хан Бортц (Буртчі), який був охрещений угорським єпископом Робертом, володів кочів'ями поблизу володінь Королівства Угорщина на території Куманської Єпископії. В. Спіней припускає, що ця територія входила до володінь Арпадовичів і локалізує її на території між річками Тротуш та Бузеу [16, 422–439].

На території Наддніпрянщини, за припущенням О. Прицака, існувала конфедерація «не-диких половців» [11, 179–186; 9, 185–186]. Окрім *бурдж-огли* та *урус-оба*, до її складу входили племена *іт-огли* (етебичі) та *андж-огли* (плем'я Олас угорських латиномовних джерел та улашевичі слов'янських літописів) [11, 179–186; 15; 18]. Дані археологічних студій дозволяють стверджувати, що кримський півострів належав до території конфедерації «не-диких половців» [6, 99–100].

На території Донщини знаходилась велика конфедерація кипчаків. На чолі її перебував Юрій Кончакович, який, за свідченнями літописця, був найвпливовішим серед кипчаків [5, 740]. Цим вождівством правив клан Шаруканідів, який у свою чергу входив до складу племені токсоба [14, 306–307]. Дані сучасних археологічних досліджень та писемних джерел Русі та Грузії дозволяють стверджувати, що, окрім степів у басейнах Дона та Сіверського Донця, до володінь Шаруканідів входили простори степів Північно-Західного Кавказу [6, 99–100]. *Єльтукове*, які кочували поряд із Рязанським князівством, не були окремим племенем, а склали лише частину правлячого клану племені *токсоба*, оскільки його засновник Єльтут був братом Кончака [5, 623; 9, 82].

Степи Північно-Східного Кавказу знаходились під контролем конфедерації, відомої за даними грузинських хронік як «дербентські кипчаки» [1, 113–126; 9, 94–97]. На півдні її володіння обмежували Кавказькі гори. На заході кордоном між володіннями Шаруканідів і дербентських кипчаків мав бути вододіл Манича, а на півночі на кордонах з Саксіном – волзька дельта.

Отже, напередодні монгольського завоювання західна частина Дашт-і Киичак була конгломератом кількох конфедерацій, на чолі яких знаходились харизматичні клани. У Подунав'ї не існувало квазіімперських політичних утворень. Проте найбільш впливовими були племена *дурут* (вождівство Котяна) та *кунун* (вождівство Буртчі). На території Нижньої Наддніпрянщини знаходились володіння «не-диких половців». Найбільш впливовим серед західних кипчаків був клан Шаруканідів, який належав до племені *токсоба* і перебував на чолі вождівства донецьких кипчаків. *Єльтукове* не були самостійним племенем, а лише одним із відгалужень клану Шаруканідів. На Північному Кавказі Шаруканіди володіли північно-західною частиною степових територій, а у прикаспійських степах панували «дербентські кипчаки».

ЛІТЕРАТУРА

1. Анчабадзе З.В. Кипчаки Северного Кавказа по дапным грузинских летописей XI–XIV веков // **Материалы сессии по проблеме происхождения балкарского и карачаевского народов**. Нальчик, 1960.

2. *Аристов Н.А. О земле половецкой (историко-географический очерк).* Киев, 1877.
3. *Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана.* Алма-Ата, 1989.
4. *Барфилд Т. Опасная граница. Кочевые империи и Китай (221 г. до н.э. – 1757 г. н.э.).* Санкт-Петербург, 2009.
5. *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 2.* Москва, 1962.
6. *Гераськова Л.С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи.* Киев, 1991.
7. *Голден П. Кыпчаки средневековой Евразии: пример негосударственной адаптации в степи // Монгольская империя и кочевой мир. Кн. 1.* Улан-Удэ, 2004.
8. *Кудряшов К.В. Половецкая Степь.* Москва, 1948.
9. *Пилипчук Я.В. Монгольське завоювання Дашт-і Кипчак. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.* Киев, 2010.
10. *Плетнева С.А. Половцы.* Москва, 1990.
11. *Пріцак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім».* Киев, 2008.
12. *Расовский Д.А. Половцы. III. Пределы поля половецкого // Annales de l'Institut Kondakov. Vol. IX–X.* Praha, 1937–1938.
13. *Стоянов В. Куманология. Опити за реконструкция.* София, 2006.
14. *Golden P.B. The Polovci Dikii // Harvard Ukrainian Studies. Vol. III–IV. (1979/1980).* Cambridge Mass., 1980.
15. *Mándoky Kongur István. A hantós-széki kunok // Székesfehérvár évszázadai – 2. Középkor.* Székesfehérvár, 1972. – <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunhantos.html>
16. *The Other Europe in the Middle Ages : Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans.* Leiden, 2008.
17. *Vasary I. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365.* Cambridge, 2005.
18. *Zimonyi Istvan. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans.* – [http:// www. Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/ Zimonyi I.P. pdf](http://www.Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi I.P. pdf)